

*halálos tűzzel arcomat,
mikor hajlik
anyám sirja fölé alázatában!*

*— Eljöttem, anyácska, hogy lássam...
... könnyű-e az álmod?*

*És nő a sötét. Lángoló keresztetekbe
a konok szél belekapdos!*

*Mintha temető mélyére
hullanék.*

*— Szép vagy, anyácska, ugyanolyan szép...!
Miféle fény
hatol át a hó fehér ébenén?
Valami régi kép árasztja el tekintetem.
Szíved lüktet, a vörös rubin,
az a hodrusi szikla, a megalázhatatlan!*

Már szó sem, már csöpp sem!

*A januári hóhullást szeretem.
De még inkább a márciusi havat,
amint — akárha csöndes,
fehér, kedves,
a hajnalban messzetűnt arcán —,
a szél párás orcáján
elillan láthatatlanul,
és integet utána a tavalyi fű,
anyám keszkenője.*

ZIRKULI PÉTER fordításai

SZOVJETUNIÓ

A Sztrugackij fivérek prózájáról

*„Tanuljunk meg hát jól gondolkodni —
ez az erkölcs alapelve”.*

Pascal

Tanuljunk meg hát jól gondolkodni — az idézetet Arkagyij és Borisz Sztrugackij, a 60-as, 70-es évek szovjet irodalmának híres szerzőpárosa választotta magának jelmondatul.

A Sztrugackij fivérek regényei, melyek közül többet magyarra is lefordítottak, köztük az érdeklődésre számot tartható *Nehéz Istennek lenni* és *A hétfő szombaton*

kezdődik címűeket, a Szovjetunióban igazi könyvcsemegének számítanak. Ennek oka — nos hát éppen erről van szó.

A jeles sciifírók fő témája ugyanis nem annyira az, hogy mi lesz, hanem hogy mi van. Náluk szenvedélyesebb vizsgálója a mai társadalomnak kevés akad. S ha vizsgálódásuk a sciifirodalom keretein belül történik is, a keret — legjobb regényekben — hangsúlyozottan keret csupán. A fantasztikum kellék, amely egyrészt nagyobb teret enged a kritikai élnék (hiszen a múlt vagy a jövő embereiben nem muszáj magunkra ismernünk), másrészt, a szokatlan környezet révén, szokatlan kapuk nyitogatására készíti az olvasót; a furcsa dolgokhoz képzelőerő kell, a gondolkodásnak itt nem szab gátat a megszokás — mert itt más a megszokás —, és akkor hirtelen kiderül, hogy ez vagy az a dolog mégiscsak ugyanaz, amit már ismerünk, csak görbe tükörben: lehet nevetni és lehet sziszegni. És lehet gondolkozni is — a szerzők mindenesetre ezt tartják a legfontosabbnak. Valóban, a könyvek legfőbb sajátja az intellektualitás. A regények egy egész sereg problémát vetnek fel; sokszor nem is annyira az események, mint a hősök örökkön őrlő agya dobja felszínre ezeket a problémákat, filozófiai monológok, esetleg párbeszédok formájában. Miféle lény az ember? Mi a célja az életének? Melyek a legfontosabb mozgatórugók? — ezek a kérdések, változatos megfogalmazásokban, különböző perspektívákból nézve, valahány Sztrugackij-regényben előfordulnak. A válasz nem mindig ugyanaz, és nem feltétlenül a válasz. Hiszen ha volna egyértelmű és megnyugtató válasz, ha találtak volna ilyet a Sztrugackij fivérek — akárcsak a maguk számára —, többé nem lenne szükség (szükségük) újabb és újabb regényekben újra és újra feltenni ezeket a kérdéseket. A válaszok azonban nem egyértelműek és főleg nem megnyugtatóak. Mert ha elfogadjuk, hogy az ember legfőbb ellensége környezete (a természet), és méginkább önmaga (a saját természete), akkor kézenfekvő a következtetés, hogy az ember egyszerűen önpusztító lény, akinek egyetlen lehetősége az egyre tökéletesebb és tökéletesebb fogyasztóvá válás. Sztrugackijék hősei ezt a perspektívát természetesen elutasítják, kiutat keresnek, és számukra ez a kiút a munka és a gondolkodás. Am amit Sztrugackijék ideálnak tudnak felmutatni (A hétfő szombatban kezdődikben, például) az inkább csak megszállott tudósok számára ideál. A szellem élete az, nem pedig az élet szelleme. Feltehetően Sztrugackijék is érzik, hogy válaszuk csak csonka igazság. Tovább kérdeznek, a sciifikeret egyre keskenyedik, egyik legjobb regényükben pedig mellékesnek mondható már. Ez a regény, a *Csiga a domboldalon* (1968-ban jelent meg a Szovjetunióban) sokkal inkább társadalmi szatíra, semmint fantasztikus történet. Erről a könyvről szeretnék néhány szót szólni.

A cselekmény valamikor a jövőben játszódik (nem sokkal utánunk, vagy éppen a mi jövő időnkben), egy bolygón, ahol mi (a földiek) azzal vagyunk elfoglalva, hogy egy erdőt, az egyetlen megmaradt erdőt humanizáljuk. A humanizálás parkosítást, azaz betonosítást jelentene — ha menne. De — sajnos vagy hál' istennek — az erdő, a vadon nem könnyen, vagy talán egyáltalán nem adja meg magát. Az itt dolgozó emberek azonban mégis kialakítanak valamilyen társadalmi rendet, és ez a rend (valamikor a jövőben) fölöttébb ismerős, groteszk és szomorú.

Egy ember ül a szakadék szélén, lábát lelógatja, szandálja mellette hever a földön. Ez Perc. a főhős. Mögötte a bokrok megzördülnek, egy tudományos munkatárs jelenik meg.

„D. lassan közeledett és megállt két lépésre Percetől, fentről lefelé nézve rá átható pillantású, sötét szemével. D. tudott vagy gyanított valamit, valami nagyon fontosat, és ez a tudás vagy gyanú páncélként feszült hosszúkás arcára, annak az embernek a megkeményedett arcára, aki különös és nyugtalanító hírt hozott ide a szakadékhoz; még senki a világon nem ismerte ezt a hírt, de már világos volt, hogy minden alapvetően megváltozik, hogy mindannak, ami volt, mostantól fogva semmi jelentősége sincs és — végre — mindenki a maximumot köteles nyújtani, mindazt, amire képes.

— Kinek a cipője ez? — kérdezte D. és körülnézett.

— Ez nem cipő — mondta Perc. — Ez szandál.

— Valóban? — D. elmosolyodott és egy nagy noteszt húzott elő a zsebéből. — Szandál? Nagyszerű. De kinek a szandálja?

Közelebb lépett a szakadékhoz, óvatosan lenézett a mélybe és rögtön visszahátrált.

— Ūl egy ember a szakadék szélén — mondta D. — és mellette egy pár szandál. Óhatatlanul felmerül a kérdés: kinek a szandálja ez és hol a szandál tulajdonosa?

— Ez az én szandálom — mondta Perc.

— Nocsak? — D. kétkedően pillantott a nagy noteszba. — Tehát ön most mezítláb van? De miért?” — így kezdődik a regény, Perc külső munkatárs groteszk kálváriája, akinek a Földön minden álma az Erdő volt, de akit az Erdőbe nem eresztenek be (mert be akar menni, tehát nem oda való), aki végül is szeretne visszakerülni a Földre, és ezért kihallgatást kér az igazgatótól. A kihallgatás így zajlik le:

„— Ön Perc, a külső munkatárs? — szólalt meg tisztán csengő hangon az igazgató, Perc felé fordítva friss sportemberarcát.

— I-gen... Én vagyok... — motyogta határozatlanul Perc.

— Nagyon, nagyon örvendek. Végre-valahára megismerhetjük egymást. Jó napot. A nevem Ahti. Sok jót hallottam magáról. Ismerkedjünk meg.

Perc, a féltékenységtől kissé előrehajolva, megszorította a kinyújtott kezét. A kéz száraz és kemény volt.

— Én, amint látja, épp galambot etetek. Érdekes madár. Én hatalmas potenciát érzek benne. Hát ön, Perc úr, hogy viszonyul a galambokhoz?

Perc zavarba jött, mert ő egyenesen utálta a galambokat. De az igazgató arca olyan szívéllyességet sugárzott, olyan kíváncsi érdeklődést, a válaszra váró ember olyan őszinte türelmetlenségét, hogy Perc összeszedte magát és ezt hazudta:

— Nagyon szeretem a galambokat, Ahti úr.

— És sütve szereti őket? Vagy inkább főzve? Én például lepényben szeretem. Galambbal töltött lepény és egy pohár jófajta félédes bor — mi lehet ennél jobb? Ön hogy vélekedik?

És Ahti úr arcán megint megjelent ugyanannak a kíváncsi érdeklődésnek és türelmetlen várakozásnak a kifejezése.

— Fenséges — mondta Perc. Eldöntötte magában, hogy fütyülni kell az egészre és mindenre igent mondani.

— No és Picasso galambja! — mondta Ahti úr. — Rögtön ezek a sorok jutnak eszembe: »Se megenni, se meginni, se megcsókolni, óh, feltartóztathatatlanul futnak a percek...« Milyen pontos kifejezése ez a mi tehetetlenségünknek a szépség megragadása és materializálása terén!

— Felülmúlhatatlan sorok! — mondta bambán Perc. — és így tovább, kedélyes művészetesztétikai fejtegetések Ahti úr részéről, bátortalan közbevetések Perc részéről, majd hirtelen:

„— Neve?

— Tessék?

— Neve. A nevét mondja.

— Pe... Perc.

— Születési éve?

— Kilencszázharminc...

— Pontosabban!

— Ezerkilencszázharminc, március 5.” — és a többi, és a többi, és — minden átmenet nélkül:

„— Édes egykomám! Behívjuk a titkárnőt, partiba dobjuk! Láttad azt az aszszonyt? Nem is asszony az, maga a hetedik menyország! »Elöttünk, fiúk, a borpince kulcsa!...« — énekelte részeg hangon. — He? Elöttünk? Hagyd el, nem szeretem. Megérttetted? Na, mit szólsz hozzá?

Hirtelen szesz és fokhagymás kolbász szaga áradt belőle, kancsalítani kezdett, a szeme az ornyergére csúszott.

— Behívjuk a mérnököt. Brandszkugelt, az én monseremet — folytatta Ahti úr, mellére szorítva Percet. — Olyan sztorijai vannak — se uborka, se szendvics nem kell... Benne vagy?

— Tulajdonképpen, lehet — mondta Perc. — Csak hát én...

— Mit számít az most — te?

— Én, Ahti úr...

— Hagyd ezt! Ne urazz te engem! Kamarád — megértetted?

— Én, kamarád Ahti, azért jöttem, hogy megkérjem önt...

— K-kérj csak! Nem sajnállok tőled semmit! Pénz kell — nesze pénz! Nem tesszik neked valaki — mondd meg, majd utánajárunk! Na?" —

De Percnek nem pénz kell, Perc nem panaszt tenni akar — Perc vissza akar térni a Földre. Akkor Ahti szárazon közli vele, hogy ebben nem ő az illetékes, ebben az igazgató az illetékes, és ő nem igazgató, hanem csak az igazgató személyzetise. És — és Perc elmehet az Erdőbe, hogy ott sajátkezűleg vegye át a fizetését, de előbb ki kell töltenie egy kérdőívet, amelyen többek között ilyen kérdések szerepelnek: „— Melyek voltak kedvenc játékaik az iskoláskor előtti időszakban? Hány éves korában érzett először vonzódást nőhöz, zárójelben — férfihöz? Sorolja fel lábbetegségeit! stb. Ezután Perc, a filológus, akinek itteni munkája zsebszámológépen való számolás (egészen addig, amíg meg nem tanulja, mert akkor, mint a többieket is, más munkakörbe helyezik, hogy a termelékenység ne nőjön túlzottan), és aki sehogysem találja a helyét (minduntalan sakkozni kényszeríti egy szenvedélyes és szenvedélyesen rosszul sakkozó munkatársa), fölöslegesnek érzi magát és értelmetlennek a munkáját (a zsebszámológép ráadásul rosszul szoroz, de ez szintén szándékos, szintén azért, hogy a termelékenység ne nőjön túlzottan), elege van a joghurtból is (mert csak arra szabad az út), és döbbenten veszi tudomásul, hogy ezentúl ő az igazgató. Direktívákat kell kiadnia, mert új direktívák nélkül a hatalmas apparátust káosz, pusztulás fenyegeti, de ő képtelen értelmes direktívákat kitalálni, olyanokat, amelyek valóban szükségesek lennének a hivatal számára, és — végső kétségbeesésében — kijelenti, hogy a legjobb volna, ha a munkatársak egy része belevetné magát a szakadékba. A titkárnő, legnagyobb elképedésére, már szalad is legépelni az új direktívát, amely szerinte egészen kiváló, sőt még progresszív is. Ezzel fejeződik be a regény, pontosabban megjelenik még D., aki a történet elején vallatta-faggatta Percet; most gratulál neki, zseniálisnak találja az ötletét, olyannak, amelyik bizonyára belekerül majd a történelembe.

A fenti ismertetést ízelítőnek szántam, hiszen a regény magyar fordításban még nem jelent meg, és jellemzésül is a Sztrugackij fivérek keserű humorára. Miről szól ez a regény? Bürokráciáról, kiszolgáltatottságról (mindig kölcsönös kiszolgáltatottságról!), az Életről, amely a titkárnő szerint nem más, mint szerelem, evés és hatalom, a gondolkodásról, amely Perc szerint nem szórakozás, hanem kötelesség; az emberről és az ember lehetőségeiről, mely utóbbiak nagyok bár, ám nem kevésbé ijesztőek is.

A *Csiga a domboldalon* satirikus regény, az orosz-szovjet társadalmi satíra gazdag hagyományai élnek, s élednek újra benne. A szerzőpáros filozófiai megállapításával néhol lehet — és szükséges is — vitatkozni, ám aki a regényben csupán a fantázia játékát látja, az vagy nem ismeri magát és környezetét, vagy — talán nem is ezen a bolygón él.

KÁNTOR PÉTER